

Posudek habilitační práce „**Heimat im Wort. Zum Sprachwechsel der deutsch schreibenden tschechischen Autorinnen und Autoren nach 1968. Eine Bestandaufnahme**“ autorky Renaty Cornejo (Wien: Praesens 2010), FF MU Brno 2010, rozsah 598 stran

Pád Železné opony a rozpad sovětského imperia znamenal zásadní proměnu bipolárního světa a promítl se i do potřeby nově vymezit pojmy ‚národ‘ či ‚kultura‘, vnímané dosud homogenně. Následující diskuse o postkolonialismu s sebou přinesla mimo jiné termíny ‚multikulturní společnost‘ a ‚hybridita literatury‘ a nově definovala již zažitá pojmy jako exil. Z této změny paradigmat čerpá i předkládaná studie.

Renata Cornejo se ve své rozsáhlé publikaci zabývá otázkou, do jaké míry se změna jazyka odrazila v poetice německy píšících autorek a autorů českého původu. Pro svou reprezentativní studii si vybrala osobnosti renomované (Libuši Moníkovou, Pavla Kohouta, Jiřího Grušu či Otu Filipa), spisovatele, kterým se právě podařil průlom (Jana Faktora, Michaela Stavariče), i autorky a autory začínající či neznámé (Katja Fusek, Jaromir Konecny, Milena Oda, Milan Ráček, Stanislav Struhar). Spojuje je odchod z Československa po roce 1968 či z České republiky po roce 1989 do jedné z německy mluvících zemí, čímž spadají pod tzv. migrační literaturu („Migrationsliteratur“). Protože mezi nimi další souvislost, např. na programové či skupinové bázi, neexistuje, postupuje autorka publikace při analýze jednotlivých děl hermeneuticky, zkoumajíc

1. okolnosti změny jazyka a jejich odraz na vymezení vlastní identity mezi vlastní a cizinou
2. vliv mateřštiny na nový literární jazyk
3. tematizaci změny jazyka ve vlastní tvorbě
4. otázku překladů literárních děl
5. recepci ve výchozí a cílové zemi

První kapitola obsahuje charakteristiku kulturně-politického vývoje v poválečném Československu až do zlomového roku 1968, medailony čelních představitelů posrpnové emigrace Gruši, Filipa a Kohouta, definici tří proudů české poválečné literatury a podrobný popis exilových médií v jednotlivých německy mluvících zemích: SRN a Švýcarsko jsou vylíčeny jako země zaslíbené médiím a nakladatelstvím, Rakousko zase divadlu. Již v těchto podkapitolách se projevuje faktografický přínos knihy: pouhé poznámky pod čarou mají charakter slovníkových hesel k fenoménům a osobnostem československé nekonformní kultury, přehled činnosti vídeňského divadla Brett je zase zhuštěným výčtem informací o rozsahu tří stran. Následuje vymezení pojmů exil, emigrace a migrace a zdůvodnění volby termínu emigrace pro potřeby této publikace. Dalším společným jmenovatelem řady autorek a autorů je jejich afinita k dílu a osudu Franze Kafky: Pro mnohé se stal vzorem (Moníkové *Pavana*) či inspirací (Grušova *Hra o smrd'ocha*, Faktorův *Schornstein*). Podle definice exilu Elisabeth Bronfen jako zlomu mezi kulturami je Kafka prototypem exilového spisovatele; toto pojetí ostatně naplňují všechny analyzované osobnosti.

Rozboru vlivu změny jazyka na konkrétní díla (kapitola 2) předchází definice dvoj- či vícejazyčnosti a literárně-historický náčrtem vývoje bilingvní literatury v českých zemích, a to od Václava II. a J. A. Komenského přes obrozeneckou literaturu až k Pražské německé literatuře završené dílem Lenky Rainerové. Následují příklady dopadu jazyka na psychiku (zde autorka studie většinou vychází z interview v příloze) a na díla jednotlivých spisovatelů a spisovatelek, přičemž se opakuje pocit strachu ze ztráty mateřštiny. Osvojováním si němčiny jako literárního jazyka se totiž zhoršuje jazyková kompetence v češtině, což autoři řeší různě: Ota Filip, Pavel Kohout či Iva Procházková píší opět česky, Michael Stavarič studuje bohemistiku a překládá, jeden z románů si přeložil i Milan Ráček. Pro řadu literárních osobností znamenala změna jazyka traumatický zážitek (např. u Katji Fusek, Stanislava Struhaře), u Jiřího Gruši měla dokonce psychosomatické následky. Opakuje se i přístup

k němčině jako k jazykovému filtru, který umožňuje odstup od tématu a přesnější vyjadřování (Moníková, Faktor). Reprezentanti nejstarší generace Gruša, Kohout a Filip označují němčinu za jazyk filozofů resp. jazyk matematicky přesný, což vedlo Filipa k různým verzím textu v obou jazycích a Kohouta k volbě jazyka podle žánru: eseje a dramata píše v němčině, romány v češtině. Originálně pojímá dopad změny jazyka na svou tvorbu Michael Stavarič: Přejedem z češtiny do němčiny získal cit pro jazykovou formu, takže při psaní akcentuje strukturální, ne narativní stránku textu. Jaromir Konecny chápe změnu jazyka jako možnost čerpat z obou kultur.

Při výčtu konkrétních příkladů dopadu změny jazyka na poetiku autorek a autorů (kapitola 3) se Renata Cornejo opírá o Bachtinův pojem dialogicity textu, přičemž se u zkoumaných děl vždy jedná o latentní či evidentní promítání se češtiny do německého originálu. Jde vždy o cílené odcizení pomocí prvků mateřštiny. U Libuše Moníkové má tato dialogicita podobu českého způsobu zápisu českých vlastních a místních jmen, českých slov či spojení s překladem či bez něj (v emocionálně laděných pasážích), hybridních výrazů („Olbram Maltzahn“, „Tuzex-Plunder“) či doslovných překladů z češtiny („auf den alten Knien heiraten“), které se dají dešifrovat jen díky znalostem češtiny. Moníková se sama vyjádřila, že vlastně píše česky v němčině, kterou chce tímto způsobem obohatit. Podobné tendence lze najít v díle Jiřího Gruši, pro nějž přechod k němčině znamenal etymologický přístup k jazyku. I jeho německy psané básně se vyznačují neologismy a jazykovými hříčkami, dialogicita textu se projevuje českým zápisem („vašechter Čeche“) či fonetickým přepisem („haatschek“), doslovným překladem z češtiny „bahnhof in Lachfeld“ či používáním českým morfémů („ensko“). K přechodu na němčinu došlo v básnické sbírce *Grušas Wacht am Rhein aneb Putovní ghetto*, kdy autor střídá jazyk v průběhu jednotlivých básní. V básni *Thamyrisovy texty* je první sloka v němčině, druhá v češtině obsah té první ironizuje. Klíčová báseň *Das Geschehen / stalo se* s tematikou oslepnutí v důsledku změny jazyka má dvě jazykové varianty. Michael Stavarič ve svých knížkách pro děti zase tematizuje mnohojazyčnost a umožňuje si osvojit cizojazyčné výrazy hravou formou – např. v knize *Gaggalagu*, kde je o různý způsob „řeči zvířat“ v různých zemích. Jan Faktor se ve východním Berlíně zapojil do alternativní literární scény *Prenzlauer Berg* experimentálními texty inspirovanými konkrétní poezií a Ernestem Jandlem, při nichž mu počáteční jazykové problémy nebyly na obtíž. Jeho anti-estetický koncept měl zároveň politický podtext, protože byl zaměřen proti tzv. angažované literatuře tehdejší NDR. Jaromir Konecny dokázal původní jazykový deficit proměnit ve výhodu, s kterou bodoval při různých výstupech v rámci *poetry slamů*. Tato forma literárních performancí ovlivnila i jeho pozdější texty, které jsou úsečné a rytmické. Čeština se do nich kromě fonetických a gramatických nedostatků promítá i jako výchozí jazyk při doslovných překladech vulgárních výrazů se sexuálním podtextem.

Kapitola 4 se zabývá tematizací identity a koncepcí vlasti ve zkoumaných dílech. V úvodu je pojem identity, jenž se vytváří až uvědoměním si jinakosti, rozdělen na identitu narativní, přinesenou a interkulturní. Zatímco první kategorii lze najít v románu L. Moníkové *Die Fassade* či ve Filipově románu *Der siebente Lebenslauf*, kdy je pomocí historek ztvárněna historie a vyprávění zároveň vytváří identitu postav, promítá se polemika s přinesenou identitou, především s mýtem o Čechách jako o obětech dějin, především do Filipova románu *Café Slavia*, ale i do *Fasády* Libuše Moníkové. Zkušenost ztráty vlasti konstituuje narativ většiny knih, jako topos „Čechy u moře“ se mění v literární utopii ve stejnojmenném eseji L. Moníkové či v básních J. Gruši. Existenciální zkušenost exilu dostává ve Filipově románu *Procida* podobu ideálního útočiště pro všechny emigranty; nová vlast nabude, podobně jako v Kubínově *Zemi snivců*, apokalyptický ráz. Faktorův román *Schornstein* tematizuje odlišnost v kontextu holocaustu a života v totalitní či odcizené společnosti. Protagonistův boj o život s odosobněním státním aparátem má zároveň podobu kafevsky existenciální. Romány Michaela Stavariče *stillborn* a *Terminifera* splňují podle autorky publikace kritérium

hybridity. Autor ukazuje na příkladě osudu dvou outsiderů – nemanželské a nemocné Elisy resp. androgynní postavy Lois –, jak deformující může být pohled majoritní většiny na odlišné lidi coby na cizince. Rozpolcenost hlavních postav je zobrazena jako důsledek projekce okolí. Další rys migrační literatury, dialogicita, je typický pro román Katji Fusek *Novemberfäden*. Mladá hrdinka zde osciluje ve vzpomínkách na dětství a první lásku mezi starou a novou vlastí, což se odráží ve střídání perspektivy vyprávění v ich- a er-formě.

Kapitola 5 sledují sebevymezení se autorek a autorů mezi oběma jazyky a kulturami. Jiří Gruša (esej *Lob der Vorurteile*), Michael Stavarič (kniha *Europa. Eine Litanei*), Jaromír Konečný (sbírka povídek *Zurück nach Europa*), Ota Filip (reportáže *Die Toten unterm Klee a ... doch die Märchen sprechen deutsch*) či Libuše Moníková (eseje *Prager Fenster*) sice kritizují národní stereotypy, ale jak Renata Cornejo trefně vystihuje, v určitých případech je svým zjednodušujícím ztvárněním reprodukuje: viz Grušův slogan „Faust gegen Schwejk“. Nabízí se otázka, není-li Grušovo, Filipovo či Kohoutovo pojetí němčiny jako jazyka filozofů, matematiků, techniků a myslitelů též takovým klišé. Na příkladě L. Moníkové autorka studie ukazuje, že na rozdíl od esejistiky beletrie takovéto stereotypy boří. Následuje charakteristika zprostředkovatelské role některých osobností – Grušova diplomatická dráha a spoluredakce knižní řady *Tschechische Bibliothek*, Kohoutovo pořádání Pražského divadelního festivalu německého jazyka, Konečného organizace *poetry slamů* – a výčet překladů cizích – Stavarič: Patrik Ouředník, Petra Hůlová, Markéta Pilátová; Gruša: Pavel Kohout, Friedrich Schiller; Filip: Skácelovy básně a Vaculíkovy povídky – a vlastních děl. Zatímco mladší generace se těmto překladům vyhýbá, je trio posrpnových emigrantů produktivní. Grušovy překlady (*Janinka, Das Tier der Trauer*) se liší od českých originálů názvy a zapracováním zážitků z života v emigraci (viz motiv noční můry v podobě zadržení na hranici), děj Kohoutova autobiografického románu *Wo der Hund begraben liegt* je zjednodušen a vyprávěn chronologicky, Filipův *Sedmý životopis* je emocionálnější než *Der siebente Lebenslauf* a chybí v něm závěrečné přiznání viny. *Děda a dělo*, překlad úspěšného románu *Großvater und die Kanone*, je o třetinu delší. Následující podkapitola o problematice recepce v České republice shrnuje její důvody v národním pojetí české literatury, v pozitivismu české literární kritiky a její neochotě odhlédnout od osobnosti autora (např. tematizace „morálního kreditu“ při osobních výpadech proti Otě Filipovi či Pavlu Kohoutovi). U Libuše Moníkové se recepce zpozdila i neexistencí (kvalitních) překladů a její identitou německé autorky. Poslední analytickou kapitolu uzavírá přehled sebeurčení autorek a autorů pohybujících se mezi oběma jazyky a kulturami, která se liší podle generací a jednotlivých osudů. 10 interview v příloze a rozsáhlá bibliografie budou jistě důležitým pramenem pro další práce zabývající se česko-německou migrační literaturou.

Předkládaná studie Renaty Cornejo je podobně jako zkoumaná díla zaměřena dvěma směry: německému publiku zprostředkovává řadu základních informací o kulturně-politickém vývoji v Československu po r. 1968, česká strana se dozví o mimořádných dílech krajanek a krajanů, která jsou v české národně orientované literární vědě zatím spíše opomíjena. Navíc autorka zprostředkovává obrovské množství faktografických i metodických poznatků, analýzy konkrétních děl jsou originální a dílčí závěry přesvědčivě formulované. Doporučuji tedy vydat tuto zásadní publikaci v českém překladu, případně upravenou ve slovníkové podobě. Habilitační práce Renaty Cornejo splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v daném oboru.

JIHOČESKÁ UNIVERZITA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
BRANIŠOVSKÁ 31a
370 05 ČESKÉ BUDĚJOVICE
-2-

České Budějovice, 26.9.2010

doc. PaedDr. Dana Pfeiferová, Ph.D.